

УДК 346.1

І.О. ВІХРОВА, канд. юрид. наук, доц.,
 ПрАТ «Вищий навчальний заклад
 «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

РЕЖИМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Ключові слова: режим правового регулювання (правовий режим) галузі права, господарські відносини, метод господарського права, мета і принципи господарського права, структура правового режиму господарського права

Категорія «режим правового регулювання» або тотожна їй «правовий (чи юридичний) режим» протягом останніх десятиліть активно використовується у законодавстві [1, 2] і досліджується як в загальній теорії права [3, 4], так і в галузевих правових теоріях [5, 6]. Всебічне дослідження категорії правового режиму, її природи, сутності і призначення, її співвідношення з іншими правовими категоріями виступає як важливе наукове і практичне завдання, оскільки вносить вагомий внесок у пізнання правових явищ і процесів об'єктивної реальності, а в практичній площині сприяє вдосконаленню механізму правового регулювання та підвищенню його ефективності.

В теорії господарського права категорія режиму правового регулювання (правового режиму) використовується і досліджується переважно у специфічному розумінні, як ключова категорія, що характеризує особливий порядок регулювання певних, відмінних від інших подібних, особливих груп відносин у суспільстві або стосується тих чи інших об'єктів (майна) [7, 8]. Разом із тим, у загальнотеоретичних правових дослідженнях з'ясовано, а в галузевих працях підтверджено, що специфічний режим правового регулювання є характерним також для кожної галузі права, саме в ньому концентрується юридична своєрідність галузі [4; 9, с.277]. Галузеві режими обумовлені предметом правового регулювання і відрізняються специфікою 4і прийомів регулювання, дією власних галузевих принципів, характером виникнення, формування і

реалізації галузевих прав і свобод, специфікою санкцій, інституційною ознакою – наявністю галузі законодавства на чолі з кодифікованим актом [3, с.162; 10, с.126]. У цьому зв'язку цілком правомірним і своєчасним вважається постановка питання стосовно режиму правового регулювання (правового режиму) галузі господарського права, норми якої регулюють господарські відносини – центральну складову, серцевину відносин в економіці. Категорія правового режиму вказаної галузі до цього часу не була предметом наукового дослідження.

Звідси метою статті є уточнення змісту категорії режиму правового регулювання (правового режиму) галузі права, визначення змісту цієї категорії стосовно галузі господарського права.

Само поняття режиму походить від латинського «*regere*» – управляти, направляти, правити, і в сучасних словниках тлумачиться як «певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чогонебудь» [11, с.888], як образ правління, система правил, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети [12, с.355], як система правил чи обов'язкових установлень [13, с.1283]. В юридичній теорії це поняття конкретизується як система обов'язкових правил, вимог, норм, принципів, встановлених для будь-якого виду діяльності; як певний стан, положення, статус когонебудь чи чогонебудь [14, с.17]. Тобто, поняття режиму невід'ємно пов'язано з поняттям цілеспрямованого управління або регулювання.

Під режимом правового регулювання або правовим (юридичним) режимом галузі С.С. Алексєєв, який одним з перших широко використовував це поняття, розумів особливу систему правового впливу, що проявляється головним чином у специфіці прийомів (метода) регулювання, а також в його механізмі. Ця специфіка настільки істотна, відзначав він, що складається саме режим регулювання, особлива його атмосфера – такий порядок, який пронизаний єдиними принципами та який відбивається на всіх його елементах: на галузевих нормах, на статусі суб'єктів, на конкретних правовідносинах (юридичних фактах, юридичних санкціях та ін.) [3, с.162].

Пізніше С.С. Алексєєв визначив правовий режим як порядок регулювання, котрий виражено в комплексі правових засобів, що характеризують особливе сполучення дозволів, заборон та позитивних зобов'язань, які взаємодіють між собою і створюють особливу спрямованість регулювання [15, с.243]. Схожим чином визначили правовий режим М.І. Матузов та А.В. Малько, сконцентрувавши увагу не на спрямованості регулювання, а на створенні ним бажаного соціального стану і певного конкретного ступеню сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [14, с.17].

Серед сучасних дослідників більш широко й чітко характеризує режим правового регулювання суспільних відносин (правовий режим) О.Ф. Скакун – як правову форму, що визначає порядок (стан) правового врегулювання конкретної сфери суспільного життя, встановлений через специфічне поєднання мети, предмета, методів, способів і типів правового регулювання, які забезпечують розвиток правовідносин у просторовому й часовому вимірах та їх галузєво-правову належність. До ознак режиму правового регулювання суспільних відносин названий науковець відносить те, що цей режим: 1) відображає нерозривний зв'язок правової форми та змісту правовідносин; 2) як правова форма виступає комплексом мети, предмета, методів, способів і типів правового регулювання; 3) розкриває специфіку правової регламентації відповідної сфери суспільних відносин, порядок функціонування правових явищ у їх взаємодії з іншими елементами соціального життя; 4) погоджує правовий інструментарій, за допомогою якого впорядковуються правовідносини; 5) виявляє внутрішнє життя права і встановлює межі правового регулювання, чим забезпечує розвиток правовідносин у просторовому й часовому вимірах, їх галузєво-правову належність; 6) зумовлює ефективність правового регулювання; 7) формує правопорядок [16, с.258].

Саме цю характеристику поняття правового режиму вважається доречним покласти в основу дослідження режиму правового регулювання (правового режиму) галузі господарського права, не вдаючись до більш доклад-

ного загальнотеоретичного аналізу цього поняття, який виходить за межі цієї статті. Адже при використанні критерію правового (юридичного) режиму для розмежування галузей права береться до уваги наступне: правовий режим галузі матеріально обумовлений предметом регулювання (у досліджуваному випадку особливостями господарських відносин); на основі одного з базових методів (поєднання їх сукупності) формується особливий галузевий метод правового регулювання як спосіб юридичного впливу, що визначається особливими юридичними засобами регулювання (засобами юридичного впливу, способами виникнення прав та обов'язків, захисту прав тощо); принципи (загальні засади) як специфічні для відповідної галузі ідеї характеризують її з точки зору змісту, мети і спрямованості правового регулювання; відповідна особлива галузь законодавства, яка має основний кодифікований нормативно-правовий акт [17, с.220].

Отже, стосовно господарського права режим правового регулювання (правовий режим) галузі насамперед матеріально обумовлений предметом регулювання – особливостями господарських відносин.

Господарський кодекс (далі – ГК) України визначає вказані відносини як такі, що складаються у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками цих відносин. Існують названі відносини у нерозривній єдності їх видів – господарсько-виробничих, організаційно-господарських та внутрішньогосподарських відносин. ГК відображає, що господарські відносини складаються у сфері суспільного виробництва, у зв'язку з виготовленням та реалізацією продукції, виконанням робіт чи наданням послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Тобто, метою (або ж предметом, сутністю) цих відносин є створення і розподіл певних матеріальних та інших благ для задоволення потреб суспільства, причому ці суспільні блага носять вартісний, товарний характер, що зумовлює обмін ними (реалізацію їх) на товарно-грошових засадах. Господарські відносини об'єктивно, за своєю природою, здатні піддаватися норма-

тивно-організаційному впливу, бути врегульованими правом. Більш того, вони не тільки піддаються юридичній регламентації, а й об'єктивно її потребують. Ця здатність господарських відносин обумовлює їх властивість надавати юридичної форми процесу розширеного економічного відтворення – процесу виробництва, розподілу, обміну та виробничого споживання суспільного продукту, сприяти, забезпечувати юридичне опосередкування цього процесу, створювати умови для його цілеспрямованої організації, регулювання та управління ним з боку суспільства у відповідності до пізнаних об'єктивних економічних законів.

Господарські відносини межують з іншими відносинами в економіці – фінансовими, природоресурсними, трудовими та іншими, проте відзначена їх властивість опосередковувати процес розширеного економічного відтворення робить ці відносини центральною складовою, серцевиною відносин в економіці.

Таким чином, найпершим і найважливішим фактором, який формує режим правового регулювання (правовий режим) галузі господарського права є його предмет – господарські відносини. Завдяки предмету окреслюється і систематизується коло однорідних за змістом, сутністю та призначенням правових норм, що утворюють цю галузь і об'єктивно потребують єдиного узгодженого порядку (режиму) для їх ефективного регулювання.

Викладені особливості предмету правового регулювання галузі господарського права – господарських відносин обумовлюють і відповідне коло суб'єктів (учасників) цих відносин. Ними згідно зі ст.2 ГК України у систематизованому вигляді є: 1) суб'єкти господарювання; 2) виробничі споживачі, які здійснюють споживання продукції (товарів, робіт, послуг) переважно з виробничою метою, та не господарюючі суб'єкти (у тому числі органи державної влади та органи місцевого самоврядування) при здійсненні господарчого забезпечення своєї діяльності; 3) суб'єкти організаційно-господарських повноважень – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією щодо суб'єктів господарювання, а також громадяни, громадські та інші організації, які

виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [18]. Вказані суб'єкти господарських відносин (суб'єкти господарського права) підпорядковують свою діяльність режиму правового регулювання галузі і в той же час у порядку зворотного зв'язку впливають на цей режим. Так, суб'єкт господарювання укладаючи господарський договір діє відповідно з одним із основоположних принципів господарського права – принципом свободи договору. Господарське правовідношення, що при цьому складається, визначає порядок (режим) взаємовідносин сторін договору, і тим самим справляє вплив на правовий режим галузі в цілому.

Стосовно методу як фактору, що зумовлює режим правового регулювання галузі господарського права, слід відзначити наступне. В теорії права в основу поняття методу правового регулювання покладено такі основні регулятивні засоби правового впливу на поведінку суб'єктів, як дозвіл, позитивне зобов'язання (покладення обов'язків) та заборона. Крім того метод правового регулювання обумовлюється колом суб'єктів відповідних відносин, змістом та обсягом їх правового статусу; ступенем визначеності змісту юридичних прав та обов'язків, процедурою їх здійснення та способами примусового забезпечення тощо. Співвідношення вказаних регулятивних засобів визначає й основні типи методів правового регулювання: 1) метод децентралізованого регулювання (диспозитивний метод), побудований на координації мети й інтересів учасників суспільних відносин; 2) метод централізованого, імперативного регулювання, який базується на субординації між учасниками суспільних відносин [17, с.184]. Обидва ці типи методів використовуються у будь-якій галузі права, притаманні кожній з них у більшій чи меншій мірі. Тому говорячи про специфічний метод правового регулювання певної галузі права вважається більш правильнішим вести мову про сукупність методів, за допомогою яких здійснюється це регулювання, в їх пропорційному співвідношенні.

Відповідно метод господарського права ґрунтується на поєднанні диспозитивних та

імперативних елементів у різних пропорціях залежно від видів конкретних господарських відносин. Так, при регулюванні договірних відносин переважає елемент диспозитивності. Співвідношення елементів змінюється при регулюванні публічних договорів: елемент імперативності збільшується за рахунок елементу диспозитивності. У відносинах же ліцензування, антимонопольно-конкурентного регулювання, контролю за господарською діяльністю та інших подібних, як правило, переважає елемент імперативності. Як доповнення зазначених елементів застосовується й метод (елемент) рекомендацій. Усі вказані елементи об'єднані (інтегровані) у єдиному ключовому методі господарського права, сутність якого полягає у підпорядкуванні усіх суб'єктів господарювання громадському господарському порядку [19, с.27–33].

Крім предмета – господарських відносин, їх суб'єктного складу, метода режим правового регулювання (правовий режим) галузі господарського права визначають мета, завдання і принципи (засади) такого регулювання.

Правове регулювання господарських відносин, як відзначено в преамбулі ГК України, має на меті забезпечення зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, забезпечення його соціальної спрямованості, утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України, сприяння гармонізації її з іншими економічними системами.

Загальними принципами господарювання згідно зі ст.6 ГК України є: забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів держав-

ної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини. Серед зазначених принципів особливо важливе значення має принцип свободи підприємницької діяльності, який знайшов подальший розвиток і законодавче закріплення у тексті ГК України, зокрема у ст.ст.43, 44 та ін., а також принцип свободи договору (гл.20 ГК). На формування правового режиму галузі господарського права визначальним чином впливають норми ГК, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Підприємництво здійснюється на основі: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування ним програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком; самостійного здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

У здійсненні господарської, у тому числі й підприємницької, діяльності гармонічно поєднуються обидва типи правового регулювання – загально-дозвільний та зобов'язально-дозвільний як способи сполучення загальних юридичних дозволів та загальних юридичних заборон щодо різних суб'єктів (учасників) господарських відносин. Так, суб'єкти господарювання діють переважно за загально-дозвільним типом, який встановлює чіткі заборони, а обсяг дозволів не визначений (дозволено все, крім прямої заборони в законі). А суб'єкти організаційно-господарських повноважень, зокрема наділені господарською компетенцією органи державної влади та органи місцевого самоврядування, вчиняють тільки дії, які прямо визначені законом, всі інші дії для них заборонені (заборонено все крім прямого дозволу, зобов'язально-дозвільний тип), як це встановлено у ст.19 Конституції України.

У цілому структура правового режиму господарського права визначається предметом правового регулювання – господарськими ві-

дносинами і включає відповідні елементи, що дають можливість йому ефективно здійснювати правове регулювання вказаних відносин. До цих елементів належать суб'єкти господарського права, їх правовий статус, метод господарсько-правового регулювання та зумовлені ним особливі господарсько-правові способи встановлення і форми виникнення прав та обов'язків, мета, завдання, принципи (засади), загальні положення господарського права, система гарантій підтримання режиму (зокрема господарські санкції), особливості господарського законодавства, яке крім кодифікованого акту (ГК України) включає велику кількість законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів.

Характеризуючи структуру правового режиму господарського права необхідно відзначити, що цей режим реалізується через галузевий механізм правового регулювання. Таким механізмом у теорії вважається взята в єдності сукупність правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації права тощо), за допомогою яких здійснюється правовий вплив на фактичні відносини в бажаному для держави і суспільства напрямку. Структура правового режиму галузі крім власних елементів включає ще й елементи галузевого механізму правового регулювання – норми господарського права, юридичні факти, господарські правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків, правозастосування та інші.

Підводячи підсумок викладеному, режим правового регулювання (правовий режим) галузі господарського права можна визначити як встановлену нормами господарського законодавства правову форму, що визначає порядок (стан) правового врегулювання господарських відносин шляхом органічного поєднання мети, предмета, методів, способів і типів правового регулювання, які забезпечують розвиток господарських правовідносин у просторовому й часовому вимірах та їх господарсько-правову належність. Структуру правового режиму господарського права складають у своїй сукупності усі правові засоби в широкому розумінні, весь юридичний інструментарій, що використовується з метою правового регулювання господарських відносин. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані, як

уявляється, з використанням поняття режиму правового регулювання для з'ясування співвідношення галузі господарського права з іншими галузями, більш глибокої, повної та об'єктивної її характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»: від 27.02.1991 р. // ВВР УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 198.
2. Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу»: від 29.06.2004 р. // ВВР УРСР. – 2004. – № 51. – Ст. 547.
3. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 264 с.
4. Коссе Д. Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення / Д. Д. Коссе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/249-tiogiuua-gov.html>.
5. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. В. Жилінкова. – Харків, 2000. – 34 с.
6. Агафонова Н. В. Правовий режим акредитиву як форми безготівкових розрахунків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Н. В. Агафонова. – К, 2002. – 20 с.
7. Зельдина Е. Р. Специальный режим хозяйствования: теоретические вопросы и направления модернизации: моногр. / Е. Р. Зельдина. – Донецк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 326 с.
8. Апанасенко К. І. Правовий режим майна, що є у комунальній власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / К. І. Апанасенко. – К., 2006. – 20 с.

9. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

10. Гайдамака І. О. Правовий режим: поняття та види / І. О. Гайдамака // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2008. – Вип. 15. – С. 120–127.

11. Новий тлумачний словник української мови. – К. : Аконіт. – Т. 3. – 928 с.

12. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад. школа, 1989. – 511 с.

13. Black's Law Dictionary / By H. Campbell Black. Sixth Ed. St. Paul, Minn. West Publishing Co. 1990. – 1657 p.

14. Матузов Н. И. Правовые режимы: Вопросы теории и практики / Н. И. Матузов, А. В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 16–29.

15. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : БЕК, 1995. – 320 с.

16. Скакун О. Ф. Теория права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.

17. Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій : навчальний посібник / О. П. Віхров, І. О. Віхрова. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 304 с.

18. Віхрова І. О. Щодо визначення суб'єктного складу відносин у сфері господарювання / О. П. Віхров, І. О. Віхрова // Економіко-правові дослідження в ХХІ столітті: проблеми і економічно необґрунтовані норми в законодавстві, регулюючому господарську діяльність і шляхи їх усунення : матеріали Другої міжнародної науко-практ. інтернет-конф. (г. Донецьк, 2–5 червня 2009 г.) / Ін-т економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк : Вебер, 2009. – С. 101–104.

19. Хозяйственное право : учебник / под ред. В. К. Макутова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.

Віхрова І. О. Режим правового регулювання галузі господарського права / І. О. Віхрова // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 54–59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_11.pdf

Показано, що режим правового регулювання (правовий режим) галузі господарського права розглядається як встановлена нормами господарського законодавства правова форма, що визначає порядок (стан) правового врегулювання господарських відносин шляхом органічного поєднання мети, предмета, методів, способів і типів правового регулювання. Встановлено, що структуру правового режиму господарського права складають у сукупності усі правові засоби, весь юридичний інструментарій, що використовується з метою правового регулювання господарських відносин.

Вихрова І. А. Режим правового регулювання отрасли хозяйственного права

Показано, что режим правового регулирования (правовой режим) отрасли хозяйственного права рассматривается как установленная нормами хозяйственного законодательства правовая форма, которая определяет порядок (состояние) правового регулирования хозяйственных отношений путем органического сочетания цели, предмета, методов, способов и типов правового регулирования. Установлено, что структуру правового режима хозяйственного права составляют в совокупности все правовые средства, весь юридический инструментарий, используемый с целью правового регулирования хозяйственных отношений.

Vihrova I.A. Regulatory Regime Branch of Business Law

Regime of regulation (legal regime) field of economic law is seen as the established norms of economic law legal form, which determines the order (state) of legal regulation of economic relations through a combination of organic purpose, subject matter, methods, techniques and types of regulation. The structure of the legal regime of economic law aggregating all legal means, all legal instruments used for the purpose of legal regulation of economic relations.